

САМОСТАВЛЕННЯ ДІТЕЙ П'ЯТОГО РОКУ ЖИТТЯ:
АКТУАЛЬНІ ВЕКТОРИ ФОРМУВАННЯSELF-ATTITUDE OF CHILDREN IN THE FIFTH YEAR OF LIFE:
AKTUAL VEKTORS OF FORMATION

У статті розглянуто актуальність проблеми формування самоставлення у дітей п'ятого року життя. Висвітлено основні теоретичні положення у царині філософії, психології, педагогіці стосовно предмета дослідження. Розкрито категорію самоставлення як феномен психології та визначено подальші перспективи формування цього поняття у дітей п'ятого року життя. Обґрунтовано живопис як засіб дуального впливу на розвиток особистості. Визначено шляхи формування самоставлення у дітей п'ятого року життя, що базуються на використанні живопису як діяльності та виду мистецтва, який є популярним засобом впливу на формування досліджуваного феномена.

Ключові слова: базові якості особистості, дошкільний вік, п'ятий рік життя, живопис, самоставлення, Я-концепція.

В статье рассмотрена актуальность проблемы формирования самооотношения у детей пятого года жизни. Освещены основные теоретические положения в области философии, психологии, педагогики относительно предмета исследования. Раскрыта категория самооотношения как феномен психологии и определены дальнейшие перспективы формирования данного понятия у детей пятого года жизни. Обо-

снована живопись как средство дуального влияния на развитие личности. Определены пути формирования самооотношения у детей пятого года жизни, основанные на использовании живописи как деятельности и вида искусства, который является мощным средством влияния на формирование исследуемого феномена.

Ключевые слова: базовые качества личности, дошкольный возраст, пятый год жизни, живопись, самооотношение, Я-концепция.

The article considers the urgency of the problem of self-attitude formation in children of the fifth year of life. The main theoretical positions in the field of philosophy, psychology, pedagogy of subjects of research are highlighted. The category of self-attitude is revealed as a phenomenon of psychology and further prospects of formation of this concept in children of the fifth year of life are defined. Painting as a means of dual influence on the development of personality is substantiated. The ways of forming self-attitude in children of the fifth year of life based on the use of painting as activity and kind of art are determined, which is a powerful means of influencing the formation of the phenomenon under study.

Key words: basic personality traits, preschool age, fifth year of life, painting, I-concept, self-attitude.

УДК 373.2:159.923.5
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085.2019.12-2.26>

Ухомська А.А.,
аспірант кафедри дошкільної освіти
Київського університету
імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

На сучасному етапі цивілізаційного розвитку особливої актуальності набуває проблема формування особистості, яка здатна до самоактуалізації, творчого сприйняття світу та соціально значущої діяльності, спрямованої на розвиток і гармонізацію суспільства. Із метою вирішення цієї проблеми суспільство висуває дедалі складніші вимоги до системи освіти. Для задоволення цих вимог наука, економіка, царина духовного життя суспільства та освіта мають розвиватись як єдина система. Докорінним змінам у зовнішньому (щодо системи освіти) середовищі, а також у педагогічній науці повинні відповідати істотні зміни в освітній практиці. Стартує цих змін є реалізація концепції «Нова українська школа» (2016 р.). Концепція НУШ ставить перед дошкільною освітою пріоритети формування особистісної та соціальної компетентності дитини, а також визначає завдання щодо формування пізнавальних інтересів дошкільника, цілісної картини світу й мотивації до шкільного життя. Стандартом дошкільної освіти України Базовий компонент дошкільної освіти в Україні 2012 р [1, с. 6] визначено вимоги до обсягу необхідної інформації, життєво важливих умінь і навичок, системи ціннісних ставлень дитини до світу та самої себе. Так, рівень очікуваної компе-

тентності дитини під час вступу до школи визначено у лінії «Особистість дитини», у якій зазначено, що на кінець дошкільного періоду життя має бути сформовано базові якості особистості: довільність, самостійність і відповідальність, креативність, ініціативність, свобода поведінки і безпечність, самосвідомість, самоставлення, самооцінка. Формування цих якостей відбувається у різних видах діяльності дошкільника: ігровій, пізнавальній, фізичній, мовленнєвій, образотворчій. Проте наявні шаблони, стереотипи, установки домінування у практиці дошкільної освіти вимог щодо абсолютного відтворення дітьми зразка дій вихователя, використання стандартних занять, що є міні-копією уроку, авторитарна позиція дорослого тощо є нагальною проблемою, яка потребує пошуку шляхів її вирішення. Оскільки життя дитини, як і сприйняття нею довкілля, є цілісним, із нього важко виокремити мовленнєву, пізнавальну, творчу діяльність. Предметна система в школі і, як наслідок, занятійна система в закладах дошкільної освіти, на жаль, не спрацьовує на вирішення завдання формування синкретичної картини світу й розуміння себе у цьому світі. Діти звикають до постійних указівок із боку педагога, дорослого і, як наслідок, губляться, коли потрібно щось зробити самостійно. Життя не має зразків, схем, алгоритмів

для кожного з нас. Ми повинні вміти ухвалити власні конструктивні рішення щодо різноманітних питань. Саме тому спрямованість освіти на розвиток базових якостей особистості є правильним орієнтиром у вирішенні такого складного завдання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен самоставлення є предметом дослідження філософів, педагогів, психологів (К. Абульханова-Славська, А. Асмолов, Р. Бернс, Л. Божович, Б. Братусь, Ю. Гіппенрейтер, Е. Еріксон, Е. Ісаєв, І. Кон, О. Леонтьєв, В. Мухіна, В. М'ясищев, В. Петровський, В. Петухов, Ю. Приходько, К. Роджерс, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, В. Столін, Г. Щукіна, В. Ядов та ін.). Говорячи про дітей дошкільного віку, теоретико-методологічні та експериментальні підходи до вивчення процесів самосвідомості, пов'язані з виробленням ціннісного ставлення до себе в ранньому онтогенезі, знаходимо у наукових розвідках Н. Дятленко [4]. Також проблема формування самоставлення дошкільників у низці психологічних досліджень пов'язана з поняттям «самооцінка» (Ж. Гордєєва, Л. Ліснівська, І. Мельник, О. Олійник, Л. Уманець) [3; 9; 13; 24]. Різні аспекти проблеми виховання ціннісного самоставлення у дітей старшого дошкільного віку відображено у наукових розробках О. Рейпольської [20]. Для нашого дослідження актуальними є теоретичні узагальнення В. Століна, Л. Занкова, М. Корепанова, А. Сілвестру, В. Слуцького, І. Чеснокової про те, що у формуванні самоставлення значну роль у ранньому онтогенезі відіграють дорослі.

І. Лапченко у своїх дослідженнях указує на важливі аспекти взаємозв'язку між ставленням дитини до себе і до інших людей, оскільки саме у стосунках із ними відбувається її особистісний розвиток [8, с. 5].

Вивчаючи теоретичну базу досліджень, ми виявили, що є одностайні твердження науковців стосовно того, що самоставлення особистості є стрижневим компонентом самосвідомості особистості [8, с. 8; 14, с. 563], який тісно пов'язаний з іншими компонентами самосвідомості особистості.

Самоставлення, за визначенням О.М. Леонтьєва, є наслідком специфічного узагальнення емоцій. На думку Л. Лепіхової, самоставлення – це усталене почуття, що виникає на основі самосприйняття, самооцінки, Я-образу й оцінки значущого оточення [18, с. 110].

Особливий інтерес викликають дослідження науковців лабораторії психології дошкільника Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, здійснені під керівництвом Т. Піроженко. Учені розглядають «самоставлення» дошкільника як стійке почуття, що виникає на основі самосприйняття, самооцінки та оцінок значущого оточення. Показником сформованості самоставлення

є здатність особистості до самовираження через різні види діяльності [22, с. 229].

За визначенням В. Синявського, самоставлення – специфіка ставлення особистості до себе, до власного «Я» [19]. О. Рейпольська теж використовує категорію ставлення та стверджує, що ціннісне самоставлення – це ставлення до себе так, як до цінності [20, с. 91]. У своїх наукових здобутках І. Лапченко [8] проаналізувала теоретичні підходи до проблеми ставлень у психологічній літературі. Спираючись на твердження В. М'ясищева про психологічні ставлення, які регулюють поведінку та пізнавальну діяльність особистості, спрямовуючи їх у певне русло і залучаючи у цей процес такі психологічні властивості, як потреби, почуття, інтереси, переконання, волю, мотиви.

Ураховуючи твердження науковців, указані вище, вважаємо, що для визначення самоставлення особистості більш точною є категорія «ставлення особистості до себе», а почуття є психологічними властивостями особистості, які становлять основу різних ставлень.

Під час аналізу вивченої джерельної бази ми виявили спільні та відмінні компоненти самоставлення. Є багато розбіжностей та протилежних тверджень стосовно самооцінки, яка є компонентом самосвідомості особистості.

Ж. Гордєєва вважає, що саморозуміння і самоставлення є складниками самооцінки та залежать від оцінкових функцій самосвідомості [3, с. 25]. Але на противагу таким твердженням є дослідження, за якими самооцінка є структурним компонентом самоставлення (В. Синявський, К. Роджерс, Л. Лепіхова, Л. Ліснівська, О. Олійник, О. Рейпольська) [9, с. 8; 18; 19, с. 110; 20; 24].

Твердження науковців про те, що самооцінка є проявом самоставлення, знаходимо також у працях Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, Н.І. Непомнящої, С.Л. Рубінштейна, П.Р. Чамати, І.І Чеснокової.

До основного переліку компонентів самоставлення входить прийняття себе, або самоприйняття (О. Рейпольська, Синявський, Л. Лепіхова). К. Роджерс уточнює, що самоприйняття має позитивні та негативні прояви, У. Джеймс зазначає, що самоставлення виконує функцію прийняття себе.

Більшість учених (І. Чеснокова, Н. Дятленко [4, с. 52], В. Синявський) до переліку основних складників також зараховують самоповагу.

Почуття власної гідності є у переліку структурних компонентів у працях В. Синявського, О. Рейпольської, С. Рубінштейна. Деякі вчені зараховують до компонентів самоставлення впевненість у собі (В. Синявський, О. Рейпольська), а також трапляється такий складник, як самолюбність, або любов до себе (В. Синявський, І. Чеснокова, О. Кононко [7]). О. Кононко та О. Рейпольська одним із компонентів самоставлення вважають

визнання власної значущості (самоцінності). Марнославство та гордість, на думку І. Чеснокової та С. Рубінштейна, теж є структурними компонентами самоставлення.

Окрім вищезначених компонентів, є певна кількість складників самоставлення, які трапляються у працях різних науковців і не повторюються в інших. Скромність, зарозумілість, образливість є лише у С. Рубінштейна, совіслівість – у І. Чеснокової, оцінка значущого оточення та Я-образ – у Л. Лепіхової. В. Синявський указує на найбільший перелік таких складників, як симпатія, почуття прихильності, незадоволеність собою, самообвинувачення, самоприниження. Спираючись на вищезначені дослідження, дозволимо собі виокремити основні структурні компоненти самоставлення. До них належать такі: самооцінка, самоприйняття, самоповага, почуття власної гідності, впевненість у собі, любов до себе та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вивчення теоретичної бази дослідження показало, що науковці вважають окреслену проблему актуальною й ще не достатньо дослідженою в контексті використання образотворчої діяльності, зокрема занять живописом, які мають невичерпні можливості для формування самоставлення дітей дошкільного віку.

Вивчення джерельної бази з теми дослідження та аналіз освітньої практики дозволяє виділити наявність суперечностей між:

1) декларуванням у нормативних документах орієнтації освітнього процесу на розвиток базових якостей дитини та недостатньою її реалізацією у практиці дошкільної освіти;

2) наявністю теоретичних досліджень щодо формування базових якостей особистості, зокрема самоставлення, та недостатньою розробленістю ефективних технологій формування для дітей дошкільного віку;

3) високим виховним потенціалом мистецтва живопису як засобу формування базових якостей особистості дитини дошкільного віку та відсутністю методичного інструментарію щодо його використання у формуванні самоставлення дітей п'ятого року життя.

Метою статті є обґрунтування актуальності проблеми самоставлення дітей п'ятого року життя засобами живопису.

Виклад основного матеріалу. Керуючись Базовим компонентом дошкільної освіти, ми розглядаємо самоставлення як базову якість особистості.

Вивчення теоретичної бази досліджень із цієї проблеми показали, що визначення не є однозначним, адже є різні структурні компоненти самоставлення.

У контексті розгляду проблеми самоставлення та аналізу результатів проведених науков-

цями досліджень ми визначили, що цей науковий феномен досліджувався стосовно дітей старшого дошкільного віку, зокрема акцент ставився на психологічний аспект цієї якості. Зважаючи на визначення педагогічних механізмів впливу на формування самоставлення дитини дошкільного віку, ця проблема ще не достатньо висвітлена в теорії і, як наслідок, не знайшла належної реалізації у практиці дошкільної освіти.

Дошкільне дитинство відіграє особливу, унікальну, своєрідну роль у становленні особистості, свідченням чого є ґрунтовні дослідження Л. Божович, Л. Венгера, Л. Виготського, Д. Ельконіна, О. Запорожця, В. Мухіної, М. Лісіної та ін. Цей вік є сенситивним для становлення первинного синкретичного світогляду, встановлення супідрядності поведінкових мотивів, довільної поведінки, внутрішніх етичних інстанцій самосвідомості, закладання основ естетичного світосприймання і соціокультурного становлення особистості (Г. Беленька, І. Бех, І. Біла, О. Богініч, А. Богуш, Е. Вільчковський, Л. Загородня, Н. Гавриш, Н. Голота, Л. Зайцева, І. Карабаєва, О. Кононко, С. Ладивір, І. Луценко, М. Машовець, Т. Піроженко, Т. Поніманська, О. Проскура, О. Рейпольська та ін.). Своєрідним науковці вважають п'ятий рік життя, оскільки він є хронологічною межею переходу від молодшого до старшого дошкільного віку й характеризується істотними змінами в психічному розвитку, про що свідчать праці класиків психологічної науки (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, Г. Костюк) та сучасних учених (І. Бех, С. Максименко та ін.). У цьому віці між мисленням і дією виникають абсолютно нові відносини. Суть цих змін можна визначити як становлення внутрішнього психічного життя, внутрішнього плану дії, який визначає зовнішню поведінку дитини. Починають переважати «дії від думки, а не від речі». Ці зміни відображаються у всіх сферах психічного розвитку дитини: комунікативній, пізнавальній, вольовій, мотиваційній, творчій.

Вагомий вплив на розвиток дитини дошкільного віку здійснює її залучення до художньої діяльності, зокрема образотворчої (Н. Ветлугіна, О. Дронова, О. Дьяченко, Т. Комарова, Т. Козакова, В. Котляр, Г. Лабунська, І. Ликова, Н. Сакуліна, О. Трусова, Є. Фльоріна, Н. Халєзова та ін.). Розгляд наявних досліджень і практик щодо розвитку дошкільників у образотворчій діяльності дозволив виявити спрямованість на оволодіння основ зображувальної грамоти, орієнтування на розвиток раціонального мислення, формування технічних навичок на основі наслідування і тренування, що призводить до створення технічно якісного, але шаблонного художнього продукту, в якому відсутній індивідуальний прояв емоційно-чуттєвої сфери дитини.

Сучасні дослідження Ф. Барб-Галль, Л. Парамонової, О. Половіної, Л. Шульги декларують

синергетичний підхід до організації образотворчої діяльності дітей дошкільного віку, який передбачає поєднання різних її видів і форм, використання художніх і нетрадиційних матеріалів, відмову від поділу занять на малювання, ліплення й аплікацію, оскільки образотворення передбачає ініціативність дітей та апелювання до власних бажань у виборі матеріалів, уживання у роботі з дітьми (поряд зі звичним для них терміном «малювання») поняття «живопис», що звучить не лише під час художньо-педагогічного спілкування за картиною, а й позначає процес створення дітьми власних образів довкілля як способу самовираження за допомогою фарб й інших матеріалів. Реалізація синергетичного підходу під час занять живописом сприяє оновленню змісту, методів і форм освітнього процесу, враховуючи такі чинники, як саморозвиток, креативність і нелінійність мислення; вимагає організації процесу пізнання невід'ємного від переживання і спілкування, що продукує активне творення дітьми знання, набуття необхідних вражень, відчуттів, досвіду, умінь та навичок художньо-естетичної діяльності; формує новий тип відносин між педагогом і дитиною, взаємну допомогу та співробітництво, спільне, творче освоєння світу; є основою діалогічного спілкування з природою, мистецтвом, навколишнім світом і сприяє розкриттю власних тенденцій розвитку. Синергетичний підхід у формуванні самоставлення дошкільників засобами живопису стверджує ідею самоорганізації, сприяє пробудженню особистісного потенціалу та здібностей дітей дошкільного віку, ініціюванню індивідуальних освітніх траєкторій та шляхів особистісного розвитку, процесу самостворення [2, с. 21; 17; 27].

Обираючи живопис засобом формування самоставлення, послуговуємося науковими дослідженнями Н. Ветлугіної, К. Демчик, О. Дронової, Н. Дьяченко, Т. Житнік, В. Інжестойкової, Т. Казакової, Т. Комарової, В. Котляра, О. Кульчицької, Л. Масол, О. Некрасової-Каратєєвої, Б. Неменського, О. Половіної, В. Рагозіної, Н. Сакуліної, Г. Сухорукової, Є. Фльоріної, Л. Шульги [5; 6; 16; 27] та інших учених, які вважають заняття живописом (малювання) складною синтетичною діяльністю, у якій виявляється особистість дитини і яка сама суттєво впливає на формування особистості. У своїх наукових дослідженнях Т. Житнік указує, що процес художньо-творчої активності дошкільника пов'язаний із розвитком самосвідомості [5, с. 49]. К. Демчик у своїх розробках пропонує способи формування у дітей шостого року життя особистісно-ціннісного ставлення до живопису, які мають спонукати дітей до відображення та прояву в процесі художньо-творчої діяльності своїх емоцій, почуттів, які виникли внаслідок «спілкування» з творами живопису [6, с. 1].

Формування самоставлення у дітей дошкільного віку потребує визначення педагогічних умов,

що передбачають використання живопису як ефективного засобу формування вищеозначеної базової якості особистості за двома напрямками (батьки й діти) і базуються на таких положеннях:

1) заняття живописом як видом образотворчої діяльності забезпечує розвиток пізнавальної активності, емоційного інтелекту, створює умови для самореалізації за рахунок уникання дітьми прямого наслідування, нав'язування способів дій дорослим. Дитина має право вибору, пошуку власного шляху образотворення. Вона проявляє своє особистісне ставлення до того, що пропонує педагог, і може погодитися або не погодитися. Заняття живописом створюють умови для поступового самооволодіння (розвитку і контролю) особистістю емоцій, руху від пізнання себе зовнішнього до пізнання свого внутрішнього світу, дозволяють розвинути здатність дитини до усвідомлення внутрішніх глибинних прагнень, до уміння викликати у себе позитивні емоційні стани, відчуття, переживання та відтворити їх у художньому образі;

2) використання творів живопису як результату творчості художників, які створили на полотні унікальні образи дитини й дитинства, допоможе батькам краще зрозуміти тендітний світ своїх дітей, сприятиме формуванню позитивного ставлення до дітей, оскільки впливає на емоційну сферу особистості. Педагогічний супровід цього напрямку роботи передбачає створення клубу для батьків «Виховання мистецтвом», проведення різних форм роботи з батьками (заняття-милування в образотворчій майстерні, тренінгів («Поглянь на свою дитину інакше», «Як ви схожі», «Поглянь на свою дитину очима художника»), розглядання картин, ілюстрацій із зображенням дітей, створення віртуальної картинної галереї тощо.

Висновки. Для повноцінного використання живопису як засобу формування самоставлення у дошкільній освіті педагог має створити сприятливі педагогічні умови. Основними засадами визначення таких умов є діалогічність (через твори мистецтва, що передбачає спілкування з іншою особистістю як із самою собою), спрямованість на здатність формувати художні образи, що заснована на особистісній якості образного пізнання світу і становить основу змісту культури, пріоритетність формування досвіду самовираження під час занять живописом, спільна образотворча діяльність педагога і дітей, що внеможливіює наслідування зразка дорослого й передбачає активні дії дитини у створеному педагогом розвивальному середовищі, активне залучення батьків у формування самоставлення дитини. Теоретичні та практичні результати дослідження можуть бути використані у практиці дошкільної освіти, фаховій підготовці майбутніх вихователів, системі підвищення кваліфікації дошкільних педагогів.

Зважаючи на актуальність проблеми формування самоставлення як базової якості особистості дитини та невичерпні можливості живопису як засобу для формування цієї якості у дітей п'ятого року життя, вважаємо, що подальші розвідки слід здійснити саме в цьому напрямі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / А.М. Богуш, Г.В. Беленька, О.Л. Богініч та ін. Київ, 2012. 26 с.
2. Барб-Галль Ф. Як розмовляти з дітьми про мистецтво / пер. з франц. Софії Рябчук. Львів: Видавництво Старого Лева. 2014. 192 с.
3. Гордєєва Ж.В. Розвиток регулятивної функції самооцінки у дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2007. 202 с.
4. Дятленко Н.М. Психологічні умови розвитку самоповаги у дошкільників: дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2002. 187 с.
5. Житнік Т.С. Розвиток художньо-творчої активності старших дошкільників засобами живопису: дис. ... канд. психол. наук.: 13.00.08. Мелітополь, 2016. 269 с.
6. Ковальчук (Демчик) К.І. Способи формування ціннісного ставлення до живопису у дітей старшого дошкільного віку. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія «Педагогічна»*. Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2006. Вип. ІХ. С. 108–111.
7. Кононко О.Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (Системний підхід): [монографія]. Київ: Стилос, 2000. 336 с.
8. Лапченко І.О. Емоційне ставлення до себе та ровесників як чинник особистісного розвитку дитини дошкільного віку: дис. ... канд. психол. наук. Київ 2006. 237 с.
9. Ліснівська Л.Б. Психологічні особливості становлення самооцінки шестирічного першокласника: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2011. 23 с.
10. Мельник Ж.В. Психологічні особливості становлення самосвідомості у дошкільників. *Зб. наук. праць молодих вчених КПНУ імені І. Огієнка*. Кам'янець-Подільський: КПНУ ім. І. Огієнка, 2009. В. 1. С. 195–196.
11. Мельник Ж.В. Уявлення про структуру самосвідомості особистості у сучасній психології. Проблеми сучасної психології: Зб. наук. праць КПНУ ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України/ За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. В. 6, Ч. 2. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. С. 66–73.
12. Мельник Ж.В. Психологічні особливості становлення самосвідомості старшого дошкільника в процесі «відкриття» світу дорослих. 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ. 2014. 22 с.
13. Мельник І.С. Особливості впливу взаємин з дорослими і однолітками на самооцінку старшого дошкільника: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2009. 198 с.
14. Надольний І. Філософський енциклопедичний словник. Київ Абрис 2002.
15. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі / Г.В. Сухорукова, О.О. Дронова, Н.М. Голота та ін., 2010. 373 с.
16. Половіна О.А. Виховна функція мистецтва в освітньому процесі сучасного ДНЗ. 2015. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5688/1/Polovina_OA_P1.pdf.
17. Половіна О.А. Інтегративна функція мистецтва у формуванні творчої особистості дитини. *Мистецтво та освіта*. 2018. № 3. С. 22–26.
18. Психологія особистості: Словник-довідник / За редакцією П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. Київ: Рута, 2001. 320 с.
19. Психологічний словник / Авт.-уклад. В.В. Синявський, 2007.
20. Рейпольська О.Д. «Педагогічні умови формування у дітей старшого дошкільного віку ціннісного самоставлення». Матеріали звітної науково-практичної конференції. Івано-Франківськ: Типовіт, 2012. 188 с.
21. Сакуліна Н.П., Комарова Т.З. Образотворча діяльність в дитячому садочку. Москва: Освіта, 2003. 208 с.
22. Становлення внутрішньої картини світу дошкільника: монографія / Т.О. Піроженко, С.О. Ладивір, О.О. Вовчик-Блакитна та ін.; за ред. Т.О. Піроженко. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. 236 с.
23. Тищенко С.П. Емоційно-ціннісне ставлення до себе як структурний компонент образу Я. *Психологія: Респ. наук.-метод. зб.* Вип. 22. Київ: Рад. школа, 1983. С. 3–19.
24. Уманець Л.І. Формирование самооценки старших дошкольников в игровой деятельности: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Киев, 1984. 145 с.
25. Формування базових якостей особистості дітей старшого дошкільного віку в ДНЗ : монографія / Г. Беленька, С. Васильєва, Н. Гавриш, Рейпольська та ін.; за заг. ред. О. Рейпольської. Харків: «Друкарня Мадрид», 2015. 330 с.
26. Фасолько Т.С. Технології розвитку художньої творчості дошкільників в образотворчій діяльності. Кременець: Видавничий центр ОГПІ, 2011. 156 с.
27. Шульга Л.М. Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях з малювання. Київ, 2018. 237 с.